

**ΚΩΝ. Ι. ΛΟΓΟΘΕΤΟΥ**

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΕΝ ΤΩ ΕΘΝΙΚΩ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩ

Η φιλοσοφία των πατέρων

και

τογ μεσογ αιώνος

ΤΟΜΟΣ Β'.



ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ  
1933

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΟΕΦΙΛΟΦΙΑΣ  
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΙΩΝΤΑΝΗΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ  
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ  
ΤΟΜΕΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ  
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Ε.Γ.Δ της Κ.Π  
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

**ΚΩΝ. Ι. ΛΟΓΟΘΕΤΟΥ**

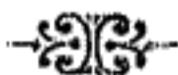
ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΕΝ ΤΩΙ ΕΘΝΙΚΩΙ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩΙ

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ  
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΓΓΕΛΟΠΕΤΕΙΟΣ

# Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΠΑΤΕΡΩΝ ΚΑΙ ΤΟΥ ΜΕΣΟΥ ΑΙΩΝΟΣ

---

ΜΕΡΟΣ Β'.



ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ  
1933



ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ  
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ  
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ  
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

**ΝΙΚΟΛΑΩ, ΕΞΑΡΧΟΤΤΟΥΛΩ,**  
**ΤΟΔΕ ΤΟ ΒΙΒΛΙΟΝ**  
**ΕΥΧΑΡΙΣΤΩΣ ΑΝΑΤΙΘΕΤΑΙ**



ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ  
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ  
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

## ΜΕΡΟΣ Β'

# Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΜΕΣΟΥ ΑΙΩΝΟΣ

Ε.γ.δ της Κ.Π  
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

## ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Ή τῶν λαῶν μετανάστευσις μεγάλην ἐπήνεγκεν εἰς τὰ πολιτικὰ πράγματα μεταβολὴν καὶ νέαν ἀνέφεξε χρόνου περίοδον. Ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ ἀρχαίου νέος ἀναιρείνεται κόσμος καὶ ἀντὶ τοῦ ἔηρανθέντος παλαιοῦ στελέχους νέος ἀναιρίεται βλαστός, ὃστις κατὰ μικρὸν ἀναπτίσσεται εἰς ἀμφιριδιαρὲς δένδρου πάσις τὰς ἀνὰ τὴν Εὐρώπην χώρας περισκαμένην. Γίγνεται ταύτην καὶ μεγάλην περίοδον δύο κατ' ἔξοχὴν ψαρακτηρίζουσι γνωρίσματα, τὸ μὲν ἡ ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας διεπομένη χριστιανικὴ διανόησις, τὸ δὲ ἡ σφριγῶσι τῶν νέων λαῶν δύναμις, οἵτινες μετὰ τὴν τοῦ δυτικοῦ φυλαϊκοῦ κράτους κατέλιπτον ἐν τῇ ἴστορῳ ἀγέντει. Τὰ δύο εἰδημέναι στοιχεῖα συνηρμόσθησαν πρὸς ἄλληλα καὶ ἡγάπησαν καὶ συνενωθένται παρήγαγον θαυμαστὰ ἀποτελέσματα. Καὶ τοῦ μέσου αἰῶνος λαῶν τὸν ὅλον βίον, τόν τε ἴδιον καὶ τὸν πολιτικόν, ἀφισταγόγει καθόλου εἴτεν ὡς φάρος τηλαιργῆς ἢ πάστις ἢ χριστιανική. Καὶ ἀπὸ πολλοῦ μὲν ἥδη ὁ χριστιανισμὸς εἶχε κυρώσει τὴν ἐνδόμινον αἵτοι δύναμιν ἀποκρούστας παντοῖας προσβολὰς καὶ διαδοθεῖς παρὰ τὰ ἐπιτροποσθιῶντα ἐμποδίσματα ἀλλὰ δὲν ἐδέσποζεν εἰσέτι τοῦ δημιούρου βίον. Ἐν δὲ τῷ μέσῳ αἰῶνι καταχρατήσας καὶ τούτοις κατέδειξε τὴν μορφωτικὴν καὶ διαφωτιστικὴν δύναμιν. Καὶ τῆς φιλοσοφίας οὐχ ἥττον ἐκράτησεν ἢ χριστιανικὴ διανόησις· αὕτη ἡτοί ἡ τοὺς φιλοσόφους τῶν χρόνων ἐκείνον καθοδηγοῦσα ἐν τῇ ἐρεύνῃ ἀρχή, ἡ ἀσφαλῆς ἀφετηρία εἰς πάντας τοὺς κλάδους τῆς θεωρητικῆς γνώσεως. Ή τῶν Πατέρων χριστιανικὴ θεωρία δὲν ἐξέλιπεν ἀτονήσασα ἀλλ' ἀπλῶς διεκπλύθη ἢ περαιτέρω αὐτῆς ἀνάπτυξις ὑπὸ τῶν μεταβολῶν, τουτέστιν ὑπὸ τῆς ἐκ τῆς τῶν λαῶν μεταναστάσεως προελθούσης ἀνατροπῆς τῶν καθηστώτων ὅρων. "Οτε δ' ὅμως αἱ ἐπιδρομαὶ ἐπαύσαντο καὶ ἡ νέα κατάστασις ἐγένετο ἐμπεδοὶς καὶ σταθερά, ἡ χριστιανικὴ θεωρία πάλιν ἀνεφάνη καὶ ἐξηκολούθησε τὴν περαιτέρω αὐτῆς πορείαν. Αὕτη δὴ ἡ φυσικὴ προαγωγὴ καὶ ἐφρεξῆς ἀνάπτυξις τῆς τῶν Πατέρων φιλοσοφίας συντελεῖται ἐν τῇ διανοήσει τοῦ μέσου αἰῶνος καὶ δινομάζεται σχολαστικὴ φιλοσοφία.<sup>1</sup>

<sup>1</sup> Σχολαστικοὶ (doctores scholastici) ωνομάζοντο τὸ κατ' ἀρχὰς οἱ διδασκαλοὶ τῶν ἐπτὰ ἐλευθερίων μαθήσεων ἡ τεχνῶν, ἥτοι γραμματικῆς, ὑπτορᾶς ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

2. Ὅπερ δὲ προέχει ἐν τῇ σχολαιστικῇ καὶ λείπει μᾶλλον ἢ ήττον ἀπὸ τῆς τῶν Πατέρων φιλοσοφίας εἶναι ἡ τάπις πρὸς μόρφωσιν οὐ στήματος. Τὴν ὑπὸ τῶν Πατέρων σεσωρευμένην ἀφίθουν ἔπιπτημονικὴν ὅλην συνήγαγον οἱ μετέπειτα φιλόσοφοι καὶ κατὰ σύντημα διαφέρωσαντες συνεκρότησαν κατὰ μικρὸν ἀξιόλογα φιλοσοφήματα. Ἐντεῦθεν φανερὸν ὅτι ἡ τοῦ μέσου αἰῶνος διανόησις εἶναι οὐνίκη, οὐχὶ ἀπλοῦν ἐπίμετρον τῆς τῶν Πατέρων φιλοσοφίας, οὐδὲ απεριτταὶ ἴδιαις τινὸς ποιωτοτυπίας. Ἐχει μὲν τὴν αὐτὴν κατιτάλοντα μάρτυριν καὶ μέθοδον καὶ τὰς αὐτὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς ἀλλ' ἀνυπτίκηται τὴν ἔπιπτημην εὐρύτερον κατὰ τὸ περιεχόμενον καὶ διεκπομπῇ αὐτὴν τελειώτερον κατὰ τὸ εἶδος. Εἶναι δὲ ἀφ' ἑαυτοῦ δῆλον ὅτι ἡ φιλοσοφία αὕτη ἐπὶ χριστιανικῶν ἀρχῶν τεθεμελιωμένη καὶ κατ' οὐνίκην χριστιανικὴν ἀποδειγμένη δὲν ἥδυνατο νὰ εἶναι αὐτόνομος καὶ αὐτοτελῆς ἀλλ' ἐμπλεγὸν χρησιμεύσῃ ως ὑπηρετικὴν εἰς τὴν θεολογίαν (ancilla theologiae)<sup>1</sup>. Καὶ ἀληθῶς οἱ τοῦ μέσου αἰῶνος φιλόσοφοι μαρτυρῶνται κατιτάλοντα πότε τῆς γνώμης ὅτι τὴν ἀπόλυτον ἀλήθευτην παρέχει ἡ θεολογία μάταιόν τοις ἀντιθέσει πρὸς τὸν ἀνιθρῶπινον νοῦν δύνται περιωριστούμενον καὶ ὑποκείμενον εἰς πλάνην<sup>2</sup>. Ἐντεῦθεν συνεπέραινον ὅτι ἡ φιλοσοφία ὀφείλει νὰ ἔχῃ ἐν τῇ ἐρεύνῃ ὁδηγὸν τὴν θείαν ἀποκαλύψειν καὶ μηδὲν νὰ ἀποδέχηται τὸ πρὸς τὴν ἀλήθειαν τῆς ἀποκαλύψεως ἀντίτιθετον.

κῆς, διαλεκτικῆς, ἀριθμητικῆς, γεωμετρίας, μουσικῆς, ἀντρονομίας. Άπο τούτων μετηνέχθη τὸ δνομα εἰς πάντας τοὺς ἐν ταῖς Σχολαῖς καὶ ἐπομένοις κατὰ τρόπον σχολικὸν θεραπεύοντας τὰς ἐπιστήμας καὶ μάλισται τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν θεολογίαν. Ο *Hauréau* (Hist. phil. scol. I, 36) λέγει σχολαϊκήν φιλοσοφίαν τὴν διδασκομένην ἐν τοῖς σχολείοις τοῦ μέσου αἰῶνος. Ο δὲ *M. Picavet* (Revue Philos. 1902, σ. 185) χαρακτηρίζει τὴν φιλοσοφίαν ταύτην ως «θυγατέρα τῶν σχολείων». Ρητέον ὅτι δόσις σχολαϊκοῦ ἀπαντήτη πρῶτον παρὰ Θεοφράστῳ ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὸν μαθητὴν Φανίν, ἡς μέρος διέσωσε Διογένης ὁ Λαέρτιος (5, 2).

<sup>1</sup> Καὶ ἀν κατὰ τύπους ἀνεγγωρίζετο αὐτοτέλεια εἰς τὴν φιλοσοφίαν, καὶ ἀλήθειαν αὐτῇ ὑπήγετο μᾶλλον ἢ ήττον εἰς τὴν θεολογίαν. Σημειωτέον ἡ παρατήρησις τοῦ *Hessen* (Patrist. und scolast. Philosophie, σ. 43), καθὼς ἡν ἡ φιλοσοφία τοῦ μέσου αἰῶνος διαφέρει κατὰ τοῦτο τῆς τῶν Πατέρων, ὅτι αὗτη μὲν ὑπετάσσετο εἰς τὴν θρησκείαν ἐκείνη δὲ εἰς τὴν θεολογίαν. Η θρησκεία ἔχει περιεχόμενον μᾶλλον ἢ ήττον μυστηριώδες καὶ οὐχὶ ἔλλογον, ἡ δὲ θεολογία πειράται ἵνα τὸ περιεχόμενον ἐκεῖνο νοήσῃ καὶ καθορίσῃ κατὰ λόγον.

<sup>2</sup> Μή τις δικαίως ὑπολάβῃ ὅτι ἡ εἰς τὴν θρησκείαν ὑποταγὴ εἶναι γνωρίσμα τῆς σχολαϊκῆς φιλοσοφίας γενικὸν καὶ ἀνεξαίρετον· διότι ἀνεφύγει καὶ αὐθεντίαν πίστιν.

Τοιαύτη δὲ φιλοσοφία, ἀπὸ ώρισμένων προῦποθέσεων δομωμένη, συνετέλει προφανῶς οὐχὶ μᾶλλον εἰς τὴν εὔρεσιν νέων πραγμάτων ἢ εἰς τὴν ἐμπέδωσιν τῶν ἥδη εὑρημένων. Ἡ πρὸς γνῶσιν δομὴ ἡκιστα ἐστοχάζετο τῶν πλουσίων τῆς ἐμπειρίας φαινομένων οὐδὲν ἐνειρανίζετο ἀποχρῶσα διάθεσις πρός ίστορικὴν ἔρευναν. Ἐπειτα δὲ καὶ ἡ τῶν τεχνικῶν βοηθημάτων Ἑλλειψις δὲν ἐπέτρεπε τὴν ἀνάπτυξιν τῆς περὶ τὴν φύσιν σπουδῆς. Ήδος τὸν θεὸν λοιπὸν καὶ τὰ θεῖα ἐτρέπετο κατ' ἔξοχὴν ἢ ἐν τοῖς χρόνοις ἔκείνοις φιλοσοφοῦσα διανόησις.

3. Η τοῦ μέσου αἰῶνος φιλοσοφία δὲν εἶναι, ὡς ἄλλοτε ὑπελαμβάνεται, ἀφρικανική καὶ ἄγονος διαλεκτική· δὲν εἶναι ἀθροισματικήστων σματικήστων, «ὅν ἀπῆλλαξεν ἡμᾶς ὁ Βάκων καὶ ὁ Καρτέσιος»<sup>1</sup>, καθὼς πολλοὶ ἀπεφαίνοντο ἀνομολογοῦντες μόνον ὅτι καὶ ἐν τοῖς καιροῖς ἔκείνοις ἀνεφάνησαν ἀνδρες ἐλευθέρας διαγνώστεις, οἵτινες ἐν χρόνοις πνευματικῆς δοιλείας ὑπερεμάχουν τοῦ δικαίου τοῦ δοθοῦ λόγου καὶ ὡς τοιοῦτοι εἶναι πρωτοχῆς καὶ τιμῆς ἄξιοι μᾶλλον ὡς ἥρωες ἢ ὡς φιλόσοφοι<sup>2</sup>. Ἀκριβεστέρα ζήτησις καὶ βαθύτερα ἔρευνα κατὰ τοὺς

<sup>1</sup> Η ὑποτίμησις τοῦ μέσου αἰῶνος χρονολογεῖται ἀπὸ τῶν ἀνθρωπιστῶν τοῦ Ιησοῦ αἰῶνος, οἵτινες ὑπὸ Φερδινᾶν ἔφωτος πρὸς τὴν ἔγκριτον ἀρχαιότητα κατεχόμενοι ὑπελάμβανον ὡς βαρβαρότητος περίοδον τοὺς αἰῶνας τοὺς χρονίζοντας αὐτοὺς ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ρωμαίων. Περιεφρόνουν τοὺς συντελεστὰς τοῦ μεσαιωνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἐπανελάμβανον ἐν χριστῷ ὅτι ὁ μέσος αἰῶνι ἐστεφεῖτο τῆς ἀγάπης τῆς φύσεως καὶ τοῦ συνανθίματος τοῦ πάλλους αὐτῆς, ὅτι ἡγγόνει τὴν ἐλευθερίαν τῆς διαγνώσεως καὶ τὸν σεβασμὸν τῆς προσωπικῆς αὐτονομίας. Οἱ δὲ τῆς Ιησοῦ ἔκατοντας τηροῦσσαν ἀναμορφωταὶ ἐπέρριψαν τὰς τοιαύτας προκαταλήψεις καὶ προσένεργον εἰς τὸ ὄνομα τοῦ «σχολαστικοῦ» τακτενὴν ἔννοιαν ἔλεγον σχολαστικὴν φιλοσοφίαν τὴν σοφιζομένην καὶ περὶ μηδαμινὰ ἀσχολουμένην ἢ τὴν δοιλεύουσαν εἰς τὸν Ἀριστοτέλιον χωρὶς νὰ νοῇ αὐτόν. Η αὐτὴ τῶν πραγμάτων ἀγνοία καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς καταρράγησις χαρακτηρίζει τὰς κρίσεις τῶν ἀνδρῶν τῆς νεωτέρας περιόδου. Ο Rabelais καὶ ὁ Βάκων καὶ ὁ Καρτέσιος καὶ ὁ Locke καὶ ἄλλοι ἔχουσι πρόξειδα τὰ σκόλιματα καὶ εὐκόλους τὰς εἰρωνείας. Ἐντεῦθεν καὶ ὁ γνωστὸς χαρακτηριστιώς «τῆς νυκτὸς τῶν χιλίων ἐτῶν, καθ' ἃ οἱ ἀνθρώποι ἐπιμύσαντο νὰ φιλοσοφῶσι». Συχναὶ δὲ καὶ παρ' ἡμῖν ἀγαγινόσκονται τακτενοτεικαὶ ἐκιρράστεις περὶ τοῦ «πακτεινοῦ καὶ ζοφεροῦ μεσαιωνος», «τοῦ βαρβάρου μεσαιωνισμοῦ» κ. τ. τ.

<sup>2</sup> Εἰς ἀντίθετον ὑπερβολὴν περιέπεσον ἄλλοι δοξάζοντες ὅτι ἡ σχολαστικὴ φιλοσοφία εἶναι ἡ τὴν ἀλήθειαν διδάσκουσα φιλοσοφία, παρ' ἣν πᾶσα ἄλλη εἶναι σφαλερά. Τὰ μεγάλα σχολαστικὰ συστήματα λύθηστι κατ' αὐτοὺς πάντα τὰ προβλήματα καὶ ἐλέγχουσι πάσας τὰς πλάνας. Παρεπάνθη λοιπὸν Θωμᾶς ὁ Ἀκυνάτης ως προλαβόντιος ἀναπεινάσσας τὸν Locke καὶ τὸν Κάντιον τὸν Spinoza καὶ τὸν Compte. Τοιουτορρόπτως νοηθεῖσα ἡ τοῦ μέσου αἰῶνος

τελευταίους ίδια χρόνους γενομένη<sup>1</sup> και εδώ μεν δια τίνα λίγην γύνην  
και πλουσία, αξέια πολλής σπουδῆς ἄλλως τε καὶ διότι ἡμιρεάνων  
ἀνάλογον πολιτισμοῦ μόρφωσιν<sup>2</sup> είναι συνέχεια τῆς ἀρχαίας;<sup>3</sup> καὶ  
ἐγκλείει τὰ σπέρματα τῆς νεοτέρους φιλοσοφίας<sup>4</sup>.

4. Έν τῇ πορείᾳ τῆς ἀγάπτισσεως τῆς τοῦ μέσου αἰῶνος φιλοσοφίας  
διακρίνομεν διττὴν τάσιν, τὴν σχολαστικὴν καὶ τὴν μυατικήν. Η

φιλοσοφία καὶ διαπομφεῖσθαι ἐθεωρήθη ὡς λόγια τελεόμενα, ἀττικοὶ οὐδέποτε ἐφινασθήσθησαν.

<sup>1</sup> Λί ιστορικαὶ μελέται τῆς φιλοσοφίας τοῦ μέσου αἰῶνος προσετικοὶ διά  
τῶν μέσων τοῦ 19ου αἰῶνος. Οὗτοις ὁ Βίετορ Σούσιος ἀρχόμενος ὅποι τῷ τελεο-  
κτικῆς αὐτοῦ τάσεως ἔφθισεν εἰς τὸν Βίον αἴνον. Τοῦ Rottweilerος καὶ ὁ δε  
Rémusat ἔξιτασαν τὸ πρόβλημα τοῦ καθύλωτον. Τοῦ Γραμμῆς απροστέψιν τοιού-  
τον τῆς Αρχαίης τοῦ μέσου αἰῶνος. Τοῦ Άλβερτος Μέσεκτ, ὁ Παπέζιος  
Werner συνέγραψαν τὰς πρώτας γενικὰς ἴστοριας τῆς διανοήσεως τους χρό-  
νων ἔκεινων. Νέαν δὲ σπουδαίαν ἀφοροῦσαν εἰς αρρόδους ἔδιοντας αἱ τιθησού-  
συγγραφαὶ καὶ ιστοριογραφίαι, ἀς ἥρχισαν μὲν ὁ Πετρίσης καὶ ὁ Βίετος καὶ ὁ  
Βαῦτκερ ἔξηκολούθησαν δὲ ἵκανοι καὶ ἀξιόλογοι ἕργωνται ἐν τῷ τῷ Περι-  
γίᾳ καὶ τῇ Γαλλίᾳ, τῇ Ἀγγλίᾳ καὶ τῇ Ισπανίᾳ τῷ Βελγίῳ καὶ τῷ Πολωνῷ  
καὶ προσέτι ἐν τῇ Ἀμερικῇ. Πλὴν τῶν εἰδικῶν μελετητῶν οἱ ἴστοριαι τῆς  
φιλοσοφίας καὶ οἱ φιλόσοφοι πασῶν τῶν Σχολῶν ἀπονέμονται ἥδη πάντες  
μᾶλλον ἢ ἡττον τὴν προσήκουσαν εἰς τὴν μεταποντικὴν φιλοσοφίαν τιμήν.

<sup>2</sup> Κατὰ τοὺς τελευταίους μάλιστα χρόνους διελύθη ἡ μαρού καὶ ἀδικοῦ  
καταφρόνησις τοῦ μέσου αἰῶνος. Ακριβεῖς μελέται καὶ εἰδικαὶ ἕργωνται μα-  
κάλυψαν πολιτισμὸν οὐχὶ εὐκαταφρόνητον. Λιότι αἱ ἴστοριαι ροήσαντο  
καὶ τὰ τιμαριωτικὰ ἥσθι, αἱ χρωμογραφίαι καὶ αἱ τοιχογραφίαι, τὰ αμφισ-  
τικὰ ποιήματα καὶ οἱ καθεδρικοὶ ναοί, οἱ πολιτικοὶ καὶ κοινωνικοὶ θεοροί, τὰ  
φιλοσοφικὰ καὶ θεολογικὰ συγγράμματα, ταῦτα καὶ τὰ τουάτα δὲν είναι  
προϊόντα βαρβαρότητος ἀλλὰ μαρτυροῦσιν ἥμερωσιν καὶ πολιτισμὸν ὥριμην  
εἰς μεγάλα ἔργα.

<sup>3</sup> "Οτι πολλαὶ ἔννοιαι τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας προσέλαβον διά της χρ-  
στιανικῆς τοῦ μέσου αἰῶνος διανοήσεως ἦδιον τόπον καὶ νέον αρχεγόνυν,  
δεικνύει ἐναργῶς ἐν νέῳ ἀξιολόγῳ ἔργῳ δ. E. Gillson «L'esprit de la philo-  
sophie médiévale» 1932.

<sup>4</sup> Η τοῦ μέσου αἰῶνος φιλοσοφία εἶναι χρήσιμος καὶ ἀπαραίτητος οὐ-  
μόνον εἰς τὴν παρακολούθησιν τῆς ἐνεργείας τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἄλλα  
καὶ εἰς τὴν κατανόησιν τῆς ιστορίας τῶν τε μεταποντικῶν καὶ τῶν νεοτέρων  
χρόνων. Ανευ τῆς προκειμένης φιλοσοφίας δὲν θὰ ελοχωρήσωμεν εἰς τὴν  
τέχνην καὶ τὴν ζωὴν (οἰκονομικὴν, πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν) καὶ εἰς τὴν  
γεαμματείαν τῶν χρόνων ἐκείνων, διότι ἐπ' αὐτῶν εἶναι ζωηρὰ ἐπιτελείαμένη  
ἡ σφραγὶς τῆς τότε διανοήσεως δὲν θὰ ἐμβαθύνωμεν εἰς τὴν νεοτέρους μετο-  
ρους πολλὰς ιδιότητας καὶ διαφορικὰ γνωρίσματα.

τοιαύτη διάκρισις, ἐν τοῖς χρόνοις τῶν Πατέρων ἀρχαμένη, συνετελέσθη ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι, ὅτε αἱ δύο μέθοδοι χωροῦσι παρ' ἄλλήλας καὶ ἔχουσιν ἕκατέρα ὑπερόχους προστάτας. Ὁ μὲν σκοπός, εἰς ὃν κατέτεινον ἀμφότεραι, ἦτο ὁ αὐτός, τουτέστιν ἡ ἄλληθεια ἐν ᾧ λῃ αὐτῆς τῇ ἔκτάσει. Ἀλλ' ἡ ὁδός, ἢν ἕκατέρα τάσις μετήρχετο, ἦτο διάφορος· διότι ἡ μὲν σχολαστικὴ ἔτεινεν εἰς τὸν σκοπὸν διὰ τῆς θεωρητικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς ἢ δὲ μυστικὴ διὰ τῆς ἐκπατατικῆς καὶ ἐποπτικῆς μεθόδου<sup>1</sup>. Παρὰ τὰς διαφορὰς δὲ ὅμως αἱ δύο αὗται τάσεις δὲν ἀπώλεσαν ἐν τῇ χριστιανικῇ διανοήσει τὴν ἐνότητα ἀλλὰ συνεπλήρουν ἄλλήλας.

5. Ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι εὑρίσκομεν πλὴν τῆς χριστιανικῆς τὴν ἀραβικὴν καὶ τὴν ἰουδαικὴν φιλοσοφίαν. Οὐδὲ μόνον δηλαδὴ παρὰ τοῖς Χριστιανοῖς ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς εἰς τὸ κοράνιον πιστεύοντι λαοῖς καὶ παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις ἐμφανίζεται φιλοσοφικὴ διανόησις. Διὸ προσῆκον εἶναι νὺν μὴ παρεῖδομεν τὴν τε ἀραβικὴν καὶ τὴν ἰουδαικὴν φιλοσοφίαν, καὶ τὸν αὗται προτίτλον ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς. Κατὰ λόγον δὲ τῶν σταδίων τῆς ἴστορικῆς αὐτῆς πορείας δύναται ἡ τοῦ μέσου αἰῶνος φιλοσοφία νὰ διακριθῇ εἰς τρεῖς περιόδους. Ἡ μὲν πρώτη περιλαμβάνει τὴν γένεσιν καὶ βαθμιαίαν μόρφωσιν τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας (ἀπὸ τοῦ θεοῦ μέχρι τέλους τοῦ 12ου αἰῶνος), ἡ δὲ δευτέρα τὴν κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα μεγίστην ἀκμήν, ἡ δὲ τρίτη τὸ τέλος αὐτῆς (14ον καὶ 15ον αἰῶνα). Ἡ Ἑλληνικὴ φιλοσοφία ἡ ἐν τῷ Βυζαντιακῷ ἥμαντν κράτει θεραπευθεῖσα μετὰ τῆς ἀραβικῆς καὶ τῆς ἰουδαικῆς ἀποτελοῦσι τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῆς πρώτης εἰς τὴν δευτέραν περίοδον.

## ΤΑ ΟΥΣΙΩΔΗ ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΣΧΟΛΑΣΤΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

### § 1. Σχολαὶ καὶ μέθοδοι.

1. Ἡ ἔννοια τῆς «σχολαστικῆς φιλοσοφίας» εἶναι λίαν εὐρεῖα ὥστε νὰ μὴ δύναται εὐκόλως νὰ περιλάβῃ τὴν πολυειδῆ διανοητικὴν ἐνέργειαν ἐξ καὶ πλέον αἰώνων. Πλὴν ὅμως παραμένει ὡς περι-

<sup>1</sup> Ρητέον ὅτι δὲ ὁ ὅρος σχολαστικὸς ἐν εὐρυτέρῳ ἐκδοχῇ περιλαμβάνει καὶ τὴν μυστικὴν τάσιν, κατ' ἀκολουθίαν δὲ ἡ σχολαστικὴ φιλοσοφία σημαίνει τὸ αὐτὸ διπερ καὶ ἡ τοῦ μέσου αἰῶνος φιλοσοφία.